

INLEIDING

Gerrit Voerman en Koen Vossen

‘Ik zal nooit aftreden. Nooit... Ik doe het met andere mensen, maar voor een groot deel ben ik de pvv’, aldus Geert Wilders daags nadat duidelijk was geworden dat zijn Partij voor de Vrijheid een verpletterende nederlaag had geleden bij de Europese verkiezingen van 23 mei 2019.¹ Met 3,5 procent van de stemmen had de pvv de slechtste verkiezingsuitslag uit haar geschiedenis behaald en veel journalisten vroegen zich af of Wilders zijn langste tijd heeft gehad.

Dat Wilders ‘voor een groot deel’ de pvv is, is nog zachtjes uitgedrukt. Niet vaak is een politieke partij zo sterk verbonden geweest met één enkele persoon. Wilders is immers oprichter, leider en zelfs het enige lid van de partij. Hoewel de partij formeel is opgericht op 22 februari 2006, gaat haar geschiedenis feitelijk dan ook terug tot 2 september 2004, het moment dat Wilders besloot te breken met de Tweede Kamerfractie van de vvd. Het bleek het begin van een duizelingwekkende tocht langs hoge pieken en diepe dalen. ‘Op dat moment kwam mijn leven in een stroomversnelling’, zo schreef hij later in het autobiografische boekje *Kies voor Vrijheid*. ‘Niet alleen werd ik het onderwerp van een publiciteitsgolf, maar ik kreeg ook te maken met toenemende bedreigingen en vergaande bewaking.’² Als eenmansfractie richtte Wilders zijn pijlen meer en meer op de islam en in korte tijd ontwikkelde hij zich mede door zijn veelal als kwetsend ervaren taalgebruik tot de meest controversiële – en ook meest bedreigde – politicus van Nederland.

Tabel 1. Uitslagen PVV bij verkiezingen voor Tweede Kamer, Europees Parlement, Provinciale Staten en Eerste Kamer, 2006-2019

Jaar	Tweede Kamer		Europees Parlement		Provinciale Staten		Eerste Kamer
	zetels	%	zetels	%	zetels	%	zetels
2006	9	5,9					
2007					-	-	-
2009			4	17,0			
2010	24	15,5					
2011					69	12,4	10
2012	15	10,1					
2014			4	13,3			
2015					66	11,7	9
2017	20	13,1					
2019			0	3,5	40	6,9	5

Bron: www.verkiezingsuitslagen.nl (geraadpleegd 12 juni 2019).

In november 2006 deed zijn partij voor het eerst mee aan de Tweede Kamerverkiezingen en won toen negen zetels (zie tabel 1). Vier jaar later behaalde de PVV maar liefst 24 zetels en was zij in grootte de derde partij in de Tweede Kamer geworden. Wilders maakte in de herfst van 2010 het eerste minderheidskabinet-Rutte van VVD en CDA op enkele beleidsonderdelen mogelijk, maar trok zijn gedoogsteun in het voorjaar van 2012 in. Bij de erop volgende vervroegde Kamerverkiezingen boekte de PVV een gevoelig verlies van ruim een derde; de partij kwam uit op vijftien Kamerzetels. Ten tijde van het derde kabinet-Rutte, waarin de VVD met de PvdA samenwerkte, volgde electoraal herstel. In de herfst van 2015 scoorde de partij spectaculaire resultaten in diverse peilingen. De voorspelde dertig tot veertig zetels kreeg de PVV echter niet bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2017, maar met twintig zetels was zij wel de tweede partij van het land geworden.

Twee jaar gedoogsteun – dichterbij Wilders sinds 2004 niet bij de macht gekomen. Daarnaast nam de PVV in Limburg deel aan het college van Gedeputeerde Staten, maar langer dan een klein jaar duurde dit niet.³ Van meebesturen heeft Wilders het in de afgelopen vijftien jaar niet moeten hebben. Maar ook al maakte de PVV sinds 2006 in de Tweede Kamer en vanaf 2011 in de Provinciale Staten vrijwel uitsluitend deel uit van de oppositie en heeft zij in de gemeenteraden waarin zij is vertegenwoordigd (sinds 2018 in 31 gemeenten) geen wethouder geleverd, toch heeft Wilders

in deze periode een vooraanstaande rol gespeeld in de Nederlandse politiek. Met radicale standpunten en opzienbarende uitlatingen over de islam en andere zaken, zoals de Europese Unie, de Nederlandse Antillen of in Nederland werkende Polen, wisten hij en zijn partij bij voortduring de aandacht op zich te vestigen en het debat tot op zekere hoogte te bepalen, zowel binnen als buiten het parlement (in de media, maar ook een paar keer in de rechtbank) en zowel in het binnenland als in het buitenland (bijvoorbeeld door zijn anti-islamfilm *Fitna* in 2008, en de aankondiging van een cartoonwedstrijd over de profeet Mohammed in 2018).

‘Wilders is niet zozeer machtig, als wel heel invloedrijk’, zo heette het in een portret van de PVV-leider in *NRC Handelsblad*.⁴ Het is een oordeel dat in de afgelopen vijftien jaar dikwijls is gevelde, maar dat gek genoeg zelden onderwerp is geweest van meer structureel wetenschappelijk onderzoek. Dat zal ermee te maken hebben dat zo’n verkenning zeker niet eenvoudig is: mogelijke effecten zijn lastig meetbaar en een causale relatie laat zich vaak moeilijk vaststellen. Zijn bijvoorbeeld na de eeuwwisseling de parlementaire mores inderdaad verruwd en wanneer dat het geval is, is dit dan vooral op het conto van Wilders te schrijven, zoals wel wordt beweerd, of zijn hiervoor ook andere politici verantwoordelijk? Is dankzij Wilders het debat over integratie en immigratie inderdaad verruwd? Heeft de internationale reputatie van Nederland inderdaad schade ondervonden door de provocaties van Wilders?

Vanwege deze problemen van methodologische aard zal nooit exact het aandeel van Wilders en zijn partij in bepaalde ontwikkelingen op specifieke terreinen kunnen worden vastgesteld, maar dat is ook niet de bedoeling van deze bundel. *Im Grossen und Ganzen* is het streven dat de balans zal worden opgemaakt van vijftien jaar Geert Wilders en de PVV in de Nederlandse politiek. Soms zal dat aan de hand van een kwantitatieve analyse gebeuren, vaker echter op descriptieve wijze. Eerst wordt nagegaan hoe Wilders en zijn partij zich in de periode 2004-2019 hebben ontwikkeld. Is het programma van de PVV steeds radicaler geworden? Hoe is haar organisatie geëvolueerd? Is haar electorale aanhang sinds 2006 veranderd? Op welke wijze maakt Wilders gebruik van de media? Waar staat de PVV in internationaal opzicht? Daarna komen de effecten van Wilders’ optreden in de Nederlandse politiek aan de orde. Wat hebben hij en zijn partij bereikt? Heeft de opstelling van Wilders gevolgen gehad voor het regeringsbeleid, de programmatische opstelling van andere politieke partijen en de parlementaire en politieke cultuur en zo ja,

waar blijkt dat dan uit? Kortom: wat heeft de reis van Wilders die in september 2004 is begonnen, in de Nederlandse politiek teweeggebracht?

Inhoud van de bundel

De bundel opent met een korte biografische schets van Geert Wilders van de hand van de redacteuren. Vervolgens richt de historicus Koen Vossen zich op de geschiedenis van de pvv als partijorganisatie. Het door Wilders gekozen partijmodel van de partij zonder leden is door zijn secondant Martin Bosma ooit 'het model van de toekomst' genoemd. Veel navolging heeft de pvv op dit terrein echter niet gehad. Sterker nog, de keuze om de partij gesloten te houden kan volgens Vossen zelfs als een verklaring dienen voor de opkomst van Forum voor Democratie. In de derde bijdrage, eveneens van zijn hand, staat de internationale carrière van Wilders centraal. Met zijn alarmerende analyse van de islam als totalitaire ideologie heeft hij zowel in Europa als in de Verenigde Staten enige weerklank gevonden. Daarnaast is Wilders de drijvende kracht geweest achter de samenwerking tussen een aantal nationaal-populistische partijen in Europa en het Europees Parlement. Dat Wilders er bij de Europese verkiezingen in mei van 2019 niet is in geslaagd een zetel te behalen, zal bij hem hard zijn aangekomen, ook al staat er een zetel voor de pvv klaar wanneer de Brexit heeft plaatsgevonden.

Over de plaats van de pvv binnen deze politieke familie gaat de bijdrage van de politicologe Léonie de Jonge. Zij toont aan dat, hoewel er nog steeds grote onderlinge verschillen bestaan, partijen als Vlaams Belang, Alternative für Deutschland en Front National/Rassemblement National de afgelopen jaren meer naar de pvv zijn toegegroeid. Daarentegen laat de politicologe Tjitske Akkerman zien dat de pvv met haar voorstellen in het Nederlandse politieke landschap steeds meer geïsoleerd is komen te staan. Met haar pleidooi voor een Next is de partij zelfs een van de meest eurosceptische partijen van West-Europa geworden.

In zijn bijdrage beschrijft socioloog en politicoloog Merijn Oudenampsen hoe de pvv zich wist op te werpen als belangrijkste vertolker van een nieuwe identiteitspolitiek, die haar wortels heeft in de jaren negentig. De scheidslijnen rondom integratie, immigratie en islam bleven daardoor dominant en dwongen de andere partijen om positie te kiezen. Op de door de pvv ingeslagen weg naar minder – of geen – immigratie

en meer *law and order* loopt de partij tegen internationale verdragen en onafhankelijke rechters aan. De historicus Gerrit Voerman en de politicoloog Oscar Mazzoleni gaan in hun bijdrage in op het spanningsveld tussen populisme en rechtsstaat. Zij inventariseren op welke wijze de pvv de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht wil inperken.

Het pvv-electoraat – door Wilders ooit ‘Henk en Ingrid’ gedoopt – is al jarenlang onderwerp van oprechte zorg, neerbuigende ridiculisering en hardnekkige clichés. In deze bundel worden de beweegredenen van de kiezers achter Wilders in twee bijdragen nader geanalyseerd. De socioloog Koen Damhuis heeft 64 pvv-kiezers in alle hoeken van het land geïnterviewd, alsook tientallen kiezers van het Franse Front National. Op basis daarvan komt hij onder meer tot een voor Wilders niet erg geruststellende conclusie dat maar weinig van zijn kiezers erg overtuigd zijn van hun stem op de pvv. De politicologen Joop van Holsteyn en Galen Irwin komen op basis van gegevens uit de Nationale Kiezersonderzoeken tot eenzelfde oordeel. Veel van de pvv-kiezers hebben in 2019 ‘het voordeel van hun diepe politieke twijfel aan Thierry Baudet en zijn Forum voor Democratie’ gegeven. In welke delen van het land de pvv-kiezers zijn oververtegenwoordigd, vormt het onderwerp van de bijdrage van de politicoloog Eelco Harteveldt en de historicus Ron de Jong. Zij maken inzichtelijk dat de ruimtelijke component er wel degelijk toe doet. Weliswaar zijn er grote verschillen tussen de arme stedelijke gebieden en de perifere krimpregio’s waar veel pvv-kiezers wonen, maar wel hebben ze gemeen dat ze processen ondergaan waardoor veel oude zekerheden en verbanden onder druk zijn komen te staan.

Mede door zijn precaire veiligheidssituatie heeft Wilders zich de afgelopen vijftien jaar vooral gericht op zijn werk in de Tweede Kamer. Over het optreden van Wilders en zijn pvv-fractie in de Tweede Kamer gaan de bijdragen van de politicologen Tom Louwerse en Simon Otjes en de historicus Henk te Velde. Beide eerstgenoemden laten zien hoe de pvv-fractie na de mislukte gedoogsteun aan het eerste kabinet-Rutte koos voor een frontale oppositie, waarbij de Tweede Kamer vooral als een arena werd gezien om de verschillen met het kabinet te benadrukken en niet om constructieve beleidsvoorstellen in te dienen. Te Velde gaat in op de invloed van Wilders op de parlementaire cultuur en taalgebruik. Veranderde de pvv-leider de taal van het parlement of maakte hij gebruik van een verandering die al was

ingezet? Te Velde typeert hem als een ‘kind van 2002’, dankzij wie de taal en stijl van de straat het parlement zijn binnengedrongen.

Welk effect de PVV heeft gehad op het kabinetsbeleid is niet altijd eenvoudig vast te stellen. Aan geen van de regeringsvoorstellen hangt immers een label ‘made by Wilders’. Toch toont Akkerman in haar tweede bijdrage aan dat dit effect aanzienlijk is als het gaat om het immigratiebeleid van de regering. Directe invloed had de partij toen zij gedoogsteun verleende aan het eerste kabinet-Rutte, maar ook indirect heeft Wilders zijn stempel kunnen drukken. Vooral de VVD, maar ten dele ook het CDA, zijn onder invloed van de PVV een restrictiever immigratiebeleid en monocultureler integratiebeleid gaan voeren. Indirect heeft Wilders met zijn provocatieve uitspraken en acties ook het Nederlandse buitenlands beleid beïnvloed, zo blijkt uit de bijdrage van de politicologen Bertjan Verbeek, Andrej Zaslove en Koen Vossen. Vooral in islamitische landen draaiden Nederlandse diplomaten overuren om de schade te herstellen die Wilders de reputatie van Nederland zou hebben berokkend.

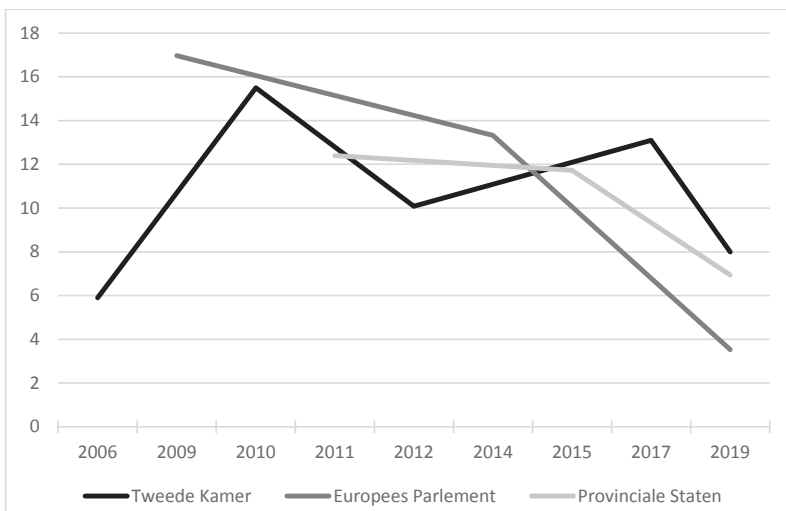
Voor de media waren de acties van Wilders moeilijk te versmaden. Vanaf het begin was de relatie tussen Wilders en de media een innige, zo laten de communicatiewetenschappers Alyt Damstra en Rens Vliegert-hart in hun bijdrage zien. Met de opkomst van Baudet zal hij zich echter voor het eerst moeten zien te verhouden tot een even mediagenieke concurrent, die eenzelfde mediastrategie hanteert. In veel buitenlandse media is Wilders dikwijls de Dutch Trump genoemd. In hoeverre die vergelijking hout snijdt, los van het grote verschil in machtspositie, komt ten slotte aan de orde in de bijdrage van historicus James Kennedy. Waar president Donald Trump kon voortborduren op een populistische traditie en op patronen die al lang aanwezig waren in de Amerikaanse politiek, moest Wilders in het veel minder gepolariseerde Nederlandse politieke landschap veel meer zijn eigen weg vinden. Hij is daarmee in de woorden van Kennedy ‘de grotere innovator’ van de twee.

De toekomst van de PVV

De bijdragen aan deze bundel zijn geschreven op een moment dat de toekomst van de PVV meer dan ooit ongewis lijkt te zijn geworden. Zowel bij de Provinciale Statenverkiezingen van 20 maart 2019 als bij de Europese Verkiezingen van 23 mei 2019 heeft de partij electoraal

een flinke veer moeten laten (zie figuur 1). Bij de laatste verkiezingen boekte de partij met 3,5 procent het laagste resultaat in haar geschiedenis en haalde zij niet eens meer de kiesdrempel. Veel voormalige pvv-kiezers bleven thuis, veel anderen gaven hun stem aan Forum voor Democratie van Thierry Baudet. De media hebben zich massaal op deze nieuwkomer gestort en gaan steeds meer voorbij aan Wilders en zijn partij. In de Peilingwijzer, die peilingen voor de Tweede Kamer van een aantal onderzoeksbureaus combineert, stond de pvv in mei 2019 op acht procent. De vraag is natuurlijk of dit electorale verval en de toenemende onzichtbaarheid de voorboden zijn van de definitieve ondergang van de partij. Heeft Geert na vijftien jaar niet gewoon zijn langste tijd gehad en is de toekomst aan Thierry? Wordt Forum voor Democratie het nieuwe politieke onderdak voor die honderdduizenden pvv-kiezers? En hoe lang zijn de actieve pvv'ers nog bereid om zich in te zetten voor een leider die geen inspraak toestaat?

Figuur 1. Uitslagen van de PVV bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer, het Europees Parlement en de Provinciale Staten, 2006-2019 (%)

Bron: www.verkiezingsuitslagen.nl (geraadpleegd 12 juni 2019).

NB: de waarde voor de Tweede Kamer in 2019 is gebaseerd op de Peilingwijzer, 1 mei 2019 (peilingwijzer.tomlouwerse.nl/p/laatste-cijfers.html; geraadpleegd 11 juni 2019).

Geert Wilders en Thierry Baudet van Forum voor Democratie tijdens het Kamerdebat over het vertrek van minister van Buitenlandse Zaken Halbe Zijlstra (vvd) op 13 februari 2018.

Het is zeer goed mogelijk dat de dramatische nederlagen in 2019 de doodsteek zullen blijken te zijn voor de pvv en dat dit boek als een soort grafrede dient. Aan de andere kant is de pvv al verschillende malen vanuit een schijnbaar geslagen positie teruggekomen. In 2008 maakte de beweging Trots op Nederland van de gewezen vvd'er Rita Verdonk een enorme opmars in de peilingen, die grotendeels ten koste leek te gaan van de pvv. Twee jaar en vele interne conflicten later haalde Trots op Nederland zelfs niet eens de kiesdrempel en won de pvv 24 zetels, haar beste resultaat tot nu toe. Ook in 2012 leek de partij op haar retour, nadat Wilders zijn besluit om het door hem gedoogde eerste kabinet-Rutte te laten vallen moest bekopen met gevoelig zetelverlies. In 2014 zorgde zijn beruchte 'minder Marokkanen-toespraak' voor een verdere uittocht van pvv-activisten. In 2016 was de partij echter weer helemaal terug en stond zij in sommige peilingen zelfs op meer dan veertig zetels.

Ook nu is het goed mogelijk dat de pvv te vroeg wordt afgeschreven. Zo staat de voornaamste concurrent Forum voor Democratie ondanks alle electorale successen bol van de interne spanningen. Mocht deze partij net als Trots op Nederland imploderen, dan zullen veel

kiezers wellicht weer de weg naar Wilders weten te vinden. Zelf gelooft hij er in ieder geval nog in. 'De PVV zal terugkomen. We hebben de beste ideeën', zo twitterde de PVV-leider daags na het echec bij de Europese verkiezingen vol vertrouwen. 'Ik zit hier nog wel tien, vijftien jaar. U zult mij nooit zien vertrekken. Desnoods met een rollator zal ik hier mijn standpunten uitdragen', zo vertrouwde hij de toegestroomde parlementair journalisten toe.⁵ Met hoeveel fractiegenoten dat zal zijn, liet de PVV-leider in het midden. Kortom: als het aan Wilders ligt, is deze bundel niet een eindverslag van zijn in 2004 aangevangen reis. In welk stadium zijn tocht na vijftien jaar dan wel is aanbeland, zal de toekomst moeten uitwijzen.